

ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглядаються психологічні складові екологічної компетентності. Визначено, що сучасна екологічна ситуація обумовлює необхідність включення особистості в рішення проблемних екологічних ситуацій, а формування екологічної компетентної особистості має виступати однією із стратегічних завдань освіти. Відмінною рисою екологічної компетентності виступає її реальний прояв у практичній діяльності, у тому числі професійної, або в конкретній екологічній ситуації.

Представлено результати емпіричного дослідження компонентів екологічної компетентності у студентів психологічного профілю навчання. Показано, що більш виражений ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності.

Ключові слова: екологічна компетентність, діяльнісно-поведінковий, когнітивний, емоційно-вольовий, рефлексивний компоненти.

Постановка проблеми. Життя людини тісно пов'язане з природою, яка завжди була для неї джерелом матеріальних і духовних сил. Але сьогодні людство зіткнулося з безліччю проблем, що викликані споживацьким ставленням людини до природи і пов'язаних з низьким освітнім рівнем населення. Наукові оцінки глобальної сучасної екологічної ситуації не оптимістичні. Екологічні негаразди і проблеми, як і погіршення стану здоров'я людей внаслідок антропогенних змін довкілля, стали атрибутом сучасності. Тому можна стверджувати, що виділення у структурі життєвої компетентності особистості екологічної складової диктується об'єктивною дійсністю. Нині залежність людини від природи залишається опосередкованою, але стає все більш усвідомленою. Від діяльності людини залежить не лише здоров'я і життя її самої, а й стан довкілля. Екологічна компетентність залишається складовою життєвої, набуваючи соціальних ознак: по-перше, вона пов'язана з можливостями задоволення вітальних, матеріальних, духовних потреб людини; по-друге, – із зростанням відповідальності за екологічні наслідки дій і вчинків перед іншими людьми, наступними поколіннями. Тому саме вивчення структурних компонентів екологічної компетентності стає головною **метою** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередньо вивченню особливостей екологічної компетентності присвячені

нечисленні педагогічні дослідження (С. Глазачев, О. Захлебний, І. Зверев, Д. Кавтарадзе, Л. Пістунова, Е. Шульпіна) [2]. При цьому сутнісне і функціональне наповнення поняття «екологічна компетентність» різними авторами певною мірою різноаспектне, що можна бачити з приведених нижче точок зору.

А. Новіков, розглядаючи поняття «компетентність» як особову характеристику надпрофесійного рівня, включає в неї поряд із знанням іноземних мов, комп'ютерною письменністю, знанням маркетингу також і екологічні знання [6]. Г. Сикорська і М. Полякова описують екологічну компетентність через дотримання екологічного імперативу в пошуку процедур вирішення екологічних проблем [7]. Н. Ромейко визначає екологічну компетентність (фахівця) як складний системний об'єкт, побудований на інтеграції теоретичних знань, практичних умінь в галузі екології і певного набору особових якостей, які здійснюють специфічну функцію в системі професійної діяльності, що обумовлює готовність до екологічно адекватної поведінки в ситуаціях морального вибору. О. Захлебний вважає, що екологічна компетентність - це застосування знань про довкілля та діяльність людини, екологічні ризики для здоров'я і умінь екологічно грамотно діяти в конкретних життєвих ситуаціях [1]. Т. Бакіров розглядає екологічну компетентність в якості інтегрального показника сформованості екологічної культури, тобто наявності цілісного погляду на взаємини людини суспільства і біосфери, системи природничо-наукових знань і практичних умінь, сформованість потреб і звички використовувати їх у повсякденній та професійної діяльності, включення індивідом екологічної складової в систему його морально-естетичних цінностей [6]. Н. Олійник [4] вважає, що екологічна компетентність – це ключова професійна компетентність. Науковець визначає її як інтегроване особистісне утворення інженера.

С. Алексєєв пропонує таке визначення поняття екологічна компетентність – «системна інтеграційна якість особистості, що характеризує здатність вирішувати проблеми і завдання різного рівня, які виникають у життєвих ситуаціях та професійній діяльності, на основі сформованих цінностей і мотивів, знань, навчального та життєвого досвіду, індивідуальних особливостей, схильностей, потреб» [1,с.232]. Він виокремлює три складові (компоненти) екологічної компетентності: аксіологічний (ціннісно-мотиваційний); когнітивний (змістовний, знаннєвий); діяльнісний (практичний, технологічний).

На думку Д. Єрмакова [3], екологічна компетентність має особистісно-орієнтований, діяльнісний характер. Компонентами екологічної компетентності він визначає: збереження здоров'я – дотримання норм здорового способу життя; ціннісно-сміслові орієн-

тації – цінності життя, екологічні цінності; інтеграція – екологічний підхід як основа цілісного світогляду сучасної людини; громадянськість – дотримання прав та обов'язків у галузі охорони довкілля; відповідальність, обов'язок; самовдосконалення, саморозвиток, рефлексія, пошук сенсу життя, розвиток професійних екологічних орієнтацій, володіння екологічною культурою; соціальні взаємодії – соціальне партнерство, співпраця у процесі вирішення екологічних проблем; діяльність – виявлення і вирішення екологічних проблем, екологічні дослідження, розробка та реалізація екологічних проєктів (планування, проектування, моделювання, прогнозування, застосування нових інформаційних технологій).

Демонструючи різноманітні підходи до розуміння поняття залежно від необхідності акцентувати певні сторони процесу формування екологічної компетентності, під нею розуміємо:

- здатність особистості приймати рішення і діяти так, щоб наносити довкіллю якомога меншої шкоди;
- прояв екологічної культури особистості у її «зоні відповідальності» («зоною відповідальності» є та частина довкілля, у якій кожна конкретна людина здійснює власну діяльність і тому може реально впливати на її стан);
- характеристику, що дає змогу сучасній особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку;
- здатність особистості до ситуативної діяльності у побуті та природному оточенні, коли здобуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в уміння приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля;
- здатність застосовувати екологічні знання й досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем та відповідальності за екологічні наслідки власної професійної й побутової діяльності;
- показник сформованості екологічної культури особистості.

Основні підходи до змісту, сутності та структури екологічної компетентності, визначення принципів за якими відбувається формування цієї якості визначено у працях Л. Білик, Н. Єфіменко, О. Колонькової, В. Маршицької, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко, С. Шмалей. Л. Титаренко розглядає процес формування екологічної компетентності особистості через призму цінностей і мотивів поведінки особистості [7].

Системний опис екологічної компетентності включає в себе наступні компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий, емоційно-вольовий, рефлексивний ком-

поненти, а також психологічні якості, вміння і детермінанти розвитку. Тому зупинимось на розгляді структурних складових екологічної компетентності та розглянемо їх докладніше:

1. Мотиваційно-ціннісний. Поєднання інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, що спонукають до здійснення еколого-орієнтованої професійної діяльності. Усвідомлене освоєння особистістю екологоорієнтованих цінностей як цінностей: орієнтованих на сферу життєдіяльності людини, пов'язану з його взаємовідносинами з природою і екологічними проблемами, і обумовлюють характер практичного застосування екологічних знань, умінь і навичок, індивідуального досвіду взаємодії з природними об'єктами, ставлення до навколишнього природного світу і поведінки в ньому. Усвідомлення необхідності збереження природного середовища як вищої цінності. Переконаність у власній причетності до захисту і поліпшення навколишнього середовища. Розуміння суспільного і особистісної значущості еколого-орієнтованої професійної діяльності. Відповідальність за результати професійної діяльності з урахуванням екологічного аспекту. Стремління і готовність до постійного екологічного саморозвитку. Потреба у здійсненні еколого-орієнтованої діяльності.

2. Когнітивний. Система екологічних знань (природничо-наукових, нормативно-правових, практичних), виступаючих орієнтовною основою:

- для процесу соціалізації особистості, її професійного самовдосконалення і становлення як еколого-орієнтованої;
- для еколого-орієнтованої професійної діяльності;
- для усвідомлення проблем взаємодії суспільства і природи;
- для розуміння цілісної екологічної картини світу, що сприяє поясненню зв'язків і залежностей в екосистемі, усвідомленню ролі і місця людини в системі світобудови;
- для оволодіння екологічно безпечними прийомами і способами життєдіяльності, що сприяють вирішенню екологічних проблем у різних сферах життєдіяльності;
- для формування ціннісних установок по відношенню до природи, до власної еколого-орієнтованої діяльності.

3. Емоційно-вольовий. Емоційно-ціннісне відношення людини до природи, екологічним проблемам як глобального, так і регіонального рівня. Свідоме або безсвідоме єднання людини з природою, її гармонією і цілісністю, в переживанні радості від відчуття гармонії природи і страждання від її обмеженості, знищення краси.

4. Діяльнісно-поведінковий. Уміння практично приміняти екологічні знання у професійній діяльності взагалом, у вирішенні конкретних екологічних проблем, в практичному поліпшенні стану навколишнього середовища.

5. Рефлексивний. Адекватна самооцінка відношення людини до навколишнього природного світу, середовища проживання і життєдіяльності. Високий рівень рефлексивної культури, дозволяючий адекватно осмислити власну готовність до здійснення еколого-орієнтованої професійної діяльності, її результати, соціальний і професійний досвід.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Дослідження проводилось на базі Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка протягом 2015-2016 рр. У дослідженні приймали участь 90 студентів віком від 20 до 23 років.

Для дослідження психологічних складових екологічної компетентності була використана методика Д.Єрмакова «Самооцінка екологічної компетентності». Дана методика включає п'ять компонентів екологічної компетентності, тобто має п'ять шкал: потребностно-мотиваційна, когнітивна, практично-діяльнісна, емоційно-вольова, ціннісно-смыслова.

Аналіз показників складових екологічної компетентності досліджуваних виявив наступне: у студентів-психологів найбільш виражений ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності (у 90.2% досліджуваних). Для них важливими виступають екзистенційні смисли, соціоприродні, еколого-моральні, еколого-гуманістичні, еколого-естетичні цінності, цінності існування в природі, визначення життєвої стратегії, фізичного і духовного розвитку, практичної екологічної діяльності. Ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності виступає в якості базового. Менш виражений потребово-мотиваційний компонент (у 23.4% студентів). Це свідчить про те, що для досліджуваних важливе значення в житті мають взаємодії з навколишнім середовищем потреби, мотиви, цілі та інші перетворення. Потребово-мотиваційна сфера цих студентів характеризується широтою як якісним різноманіттям мотиваційних факторів, гнучкістю як різноманітністю засобів задоволення однієї і тієї ж потреби, ієрархізованістю як домінуванням одних і підкореністю інших потреб та мотивів. Ця сфера виступає джерелом активності студентів, пробуджуючою силою їх діяльності та поведінки. Тобто ці студенти мають потреби в самоактуалізації, безпеки, пізнавальні, моральні, естетичні, світоглядні потреби. У 12.8% студентів на високому рівні проявляється когнітивний компонент. Для них цей компонент становить фундамент, базу, на якій ґрунтується світоглядний компонент, тобто екологічні та моральні переконання, ціннісні орієнтації, інтереси. Когнітивний компонент поза його органічним зв'язком з поведінковим та емоційним компонентами становить просте знання особистістю етичних норм, етичних правил. Когнітивний компонент відповідає за все, що пов'язано з

пізнанням. До його складу входять методи пізнання, установки, пізнавальні прийоми і стратегії, види контролю, результати пізнавальних процесів. У 10.3% студентів виражений емоційно-вольовий компонент, що свідчить про те, що данній групі респондентів притаманні і є найбільш важливими вольові якості (дисциплінованість, організованість, самостійність, наполегливість, витримка, рішучість, ініціативність), які необхідні для реалізації екологічної діяльності, і виникати можуть при цьому емоційні процеси і стани (емоції, почуття, настрої, симпатії, антипатії, уподобання, любов до природи, негативний ставлення до непристойною вчинків, шкідливим звичкам). Такі люди розуміють власний емоційний стан, здатні відкрито ділитися своїми почуттями і переживаннями. Вони прагнуть подолати труднощі, створюють бадьорий настрій, почуття потреби і навіть жадоби до знань. Такі студенти наполегливі у подоланні труднощів, старанні, вдумливі, прагнуть до самовдосконалення, самокритичні, впевнені у собі. У 6.9% студентів значно виражений практично-діяльністю компонент. Це проявляється в різних видах екологічної діяльності (охоронна, перетворювальна, відновлювальна і освітня).

Таким чином, ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності виступає в якості базового. Студенти вміють формулювати власні ціннісні орієнтири щодо майбутньої професії і сфери діяльності; володіють способами самовизначення в ситуаціях вибору на основі власних позицій; приймають рішення, здійснюють дії і вчинки на основі вибраних цільових та смыслових установок з урахуванням екологічних складових.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. За результатами теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми можна зробити наступні висновки: під екологічною компетентністю особистості розуміється сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок), необхідних для здійснення різних видів практичної діяльності з позицій її екологічної доцільності, в т.ч. продуктивної природо-зберігаючої діяльності; «екологічна компетентність» – здатність людини до інтеграції екологічних знань, умінь і навичок, способів їх використання в різних видах практичної діяльності, готовності людини до здійснення природо-зберігаючої діяльності, його досвід щодо збереження навколишнього природного світу і вирішення екологічних проблем. Найбільш вираженим є ціннісно-смысловий компонент екологічної компетентності. В перспективах подальшого дослідження є формування у студентів різних компонентів екологічної компетентності.

Список використаних джерел

1. Алексеев С.В. Развитие исследовательских способностей у старшеклассников как условие формирования экологической

компетентности / С.В. Алексеев // Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова "Экопедагогика". – Вып. 5. – С. 231–236.

2. Гагарин А.В. Экологическая компетентность личности: психолого-акмеологическое исследование /А.В. Гагарин. - М.: Издательство РУДН, 2010.- 160с.
3. Ермаков Д.С. Формирование экологической компетентности учащихся: теория и практика / Д. С. Ермаков. – М. : МИОО, 2009. – 180 с.
4. Олійник Н.Ю. Формування екологічної компетентності студентів гідрометеорологічного технікуму у процесі навчання інформаційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Теорія та методика навчання (інформатика)" / Н. Ю. Олійник. – Харків, 2005. – 19 с.
5. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи. Монографія / В.О.Скребець – К.: Видавничий дім «Слово», 2004 – 440с.
6. 6.Формування екологічної компетентності школярів : наук-метод. посіб. /
7. [Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова]. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 64 с.
8. Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму: навчально-методичний посібник / [В. Т. Лозовецька, Л. Б. Лук'янова, Л. В. Козак та ін.] ; заг. ред. ЛозовецькоїВ. Т. – К., 2010. – 382 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Alekseev S. V. Razvitie issledovatel'skikh sposobnostej u starsheklassnikov kak uslovie formirovaniya ehkologicheskoy kompetentnosti / S. V. Alekseev // Vestnik MGGU im. M. A. SHolohova "Ehkopedagogika". – Vip. 5. – С. 231–236.
2. Gagarin A.V. Ehkologicheskaya kompetentnost' lichnosti: psihologo-akmeologicheskoe issledovanie /F.V.Gagarin.- М.: RUDN, 2010.-160s.
3. Ermakov, D. S. Formirovanie ehkologicheskoy kompetentnosti uchashchihhsya: teoriya i praktika / D. S. Ermakov. – М.: МИОО, 2009. – 180 s.
4. Olijnik N.Y. Formuvannya ekologichnoi kompetentnosti studentiv gidrometeorologichnogo tekhnikumumu u procesi navchannya informacijnih tekhnologij: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : spec. 13.00.02 "Teoriya tametodika navchannya (informatika)" / N. Y. Olijnik. – Harkiv, 2005. – 19 s.
5. Skrebec' V.O. Ekologichna psihologiya u viddalenihs naslidkah ekotekhnogennoi katastrofi. Monografiya / V.O.Skrebec' – К.: Vidavnichij dim «Slovo», 2004 – 440s.
6. Formuvannya ekologichnoi kompetentnosti shkolyariv : nauk-metod. posib. /
7. [N. A. Pustovit, O. L. Prucakova, L. D. Rudenko, O. O. Kolon'kova]. – К.: Pedagogichna dumka, 2008. – 64 s.

8. Formuvannya profesijnõi kompetentnosti fahivca sferi poslug i turizmu: navchal'no-metodichnij posibnik / [V. T. Lozovec'ka, L. B. Luk'yanova, L. V. Zozak ta in.]; zag.red. Lozovec'koïV. T. – K., 2010. – 382 s.

Дубинина Д.Э. Психологические составляющие экологической компетентности

В статье рассматриваются психологические составляющие экологической компетентности. Определено, что современная экологическая ситуация обуславливает необходимость включения личности в разрешение проблемных экологических ситуаций. А формирование экологической компетентности личности должно стать одним из стратегических заданий образования.

Представлены результаты эмпирического исследования компонентов экологической компетентности у студентов психологического профиля обучения. Показано, что наиболее выражен ценностно- смысловой компонент экологической компетентности.

Ключевые слова: экологическая компетентность, мотивационно-ценностный, когнитивный, деятельно-поведенческий, эмоционально-волевой и рефлексивный компоненты.

Dubinina D. The psychological components of students' ecological competence

The article tells about the psychological components of ecological competence. The nowadays environmental situation shows the need of inclusion the individual into the problems of ecological situations and ecological formation of a competent individual must be one of the main tasks of education. A distinctive feature of ecological competence serving its real manifestation in practice, that includes professional, or particular environmental situation. According to most researchers, to be ecologically competent - means to act ecologically consciously in any sphere of life (educational, health improving, etc.) on base of previously obtained knowledge and experience. Ecological competence considered from different sides: as the personal characteristics of the professional level; as compliance with ecological imperative in finding the solution of environmental problems; as a system object, based on the integration of theoretical knowledge and skills in the field of ecology; as the application of knowledge about the environment and human activities; as the integral indicator of ecological culture; as the system integral quality of the individual, which characterizes the ability to solve problems and challenges at different levels.

Also, the article presents the results of empirical investigation of the components of ecological competence that singled D.Yermakov: motivational value. The combination of interests, needs, values; cognitive (the system of ecological (natural science, legal and practical) ; . emotional and action-behavioral (ability to use this knowledge on practise in professional activity at all); reflexive.

Key words: ecological competence, ecological components of competence, activity-behavioral component, cognitive component, emotional, strong-willed, reflexive, environmental education